

A községhatárok alakulása.

(Alsó-, Felsőlászló, Répcekehely, Borsmonostor és Csörötnek)

Irta: MOÓR ELEMÉR

A legrégebb magyarországi határleírást az 1055-i tilhanyi alapítólevél tartalmazza. Ezen oklevél határmegállapításai — úgylátszik — többnyire már a régi állapotok leszögezését jelentik, ami arra mutat, hogy Magyarországon a sűrűbben lakott országrészekben a településeknek már a XI. század első felében is megállapított határaik voltak.

Valamely településhez tartozó földterület határainak megállapítását elsősorban is az állattenyésztés érdeke tette szükségessé. A művelés alá vett területek ugyanis kezdetben mindig a település közvetlen környékén terültek el; így tehát a szántóföldek miatt a szomszédos települések lakóival nem igen kerülhetett sor összeütközésekre. Máskép állt dolog a legelők, rétek és erdők használata tekintetében, amelyek már a településektől nagyobb távolságra, a szántóföldeken túl következtek. Ezek miatt már minduntalan összeütközések támadhattak volna a szomszédokkal, ha az egyes telepek részére a felhasználás határait nem állapítják meg. Ezért a letelepült életmódra való áttérésnek szükségszerű velejárója a községhatárok kialakulása, amint ezt még a primitív gazdálkodás állapotában lévő népeknél is megfigyelhetjük. Ez a folyamat tehát független a magánföldbirtok kialakulásától, de nyilvánvaló, hogy a magánföldbirtok meghonosodása a határok megállapítását még a gyérebben lakott vidékeken is siettette.

A gyérebben lakott területeken ugyanis határookra eleinte szükség nem volt, azonban a királyi adományokkal az ilyen országrészekben is megjelentek a birtokhatárok, amelyekből

azután idővel községhatárok lettek. Az adományos birtokok határaiként többnyire patakok és kisebb folyók szolgáltak; az ilyen határokkal bíró falu eredete tehát a legtöbb esetben valamely adományos birtokon létesült telepben keresendő. Lehetséges természetesen az is, hogy az ilyen erdővidéki falu már a birtokadományozás előtt is megvolt, bár határait csak a birtokadományozáskor állapították meg.

A felhozottak szerint a községhatárok vizsgálata is alkalmas lehet bizonyos településtörténeti következtetésekre. Az östelepeket mindenesetre azon községek sorában kereshetjük, amelyeknek határa valamely kisebb folyónak vagy nagyobb pataknak mindkét partjára kiterjed, vagy amelyek valamely nagyobb folyó árterületének szegélyén fekszenek. Ilyen területeken ugyanis a földet bizonyos korlátok között művelés alá lehetett venni anélkül, hogy előbb erdőirtással kellett volna bajoskodni, ami régente a tökéletlen eszközök következtében nagyon nehéz mesterség volt. Természetesen az ilyen fekvésű községek sem szükségszerűleg tekintendők östelepeknek: ez csupán feltehető róluk és amennyiben ezen feltevést más bizonyítékok is támogatják, a feltevés helytállónak is tekinthető.

A községhatárok mineműségéből negatív irányban azonban már nagyobb biztonsággal következtethetünk. Azok a völgyek ugyanis a határ kialakulása idején még mindenesetre lakatlanok voltak, amelyekben magának a gázolható folyónak vagy nagyobb pataknak a medre ma is községhatárként szerepel, illetve a multban ilyenül szolgált.

A magyar történeti földrajz mult századi művelői a községhatárok állandóságával nem igen számoltak és így a régi határleírásokban említett vizeknek és földrajzi pontoknak a meghatározásakor a mai községhatárokat nem igen vették figyelembe. Ezért is akad például Ortvaynál annyi eltűntnek mondott víz. Ezek alapján Ortvay azt hitte, hogy a középkori Magyarország sokkal gazdagabb volt vizekben, mint az újkori. Ezt a felfogást a vizszabályozásokat megelőző állapotokra nézve tévesnek tartom.

A községhatárok sok esetben az idők folyamán természetesen módosultak is. Néha — de aránylag ritkán — erőszakos elbirtokolások is változtattak valamennyire a községhatárokon. Különösen az egyházi birtokokon próbálkoztak meg a szom-

szédok zavarok és változások idején — sokszor eredményesen — bizonyos birtokrészek elcsatolásával és esetleg a határjelek meghamisításával. A magánbirtokon az ilyen próbálkozások legfeljebb csak a birtokos családjának kihalása esetén kecségtethettek eredménnyel.

Az adományos birtok mesterségesen megállapított határai gyakran egyáltalán nem feleltek meg a gazdasági viszonyoknak és szükségleteknek: sokszor ugyanis olyan megmívelhető területeket is csatoltak királyaink valamely birtokhoz, amelyek az illető birtokon már meglévő településről megmívelhetők nem voltak. Az ilyen birtokrészeket az adományosok vagy azok utódai különféle kép igyekeztek hasznosítani: új telepéket létesítettek rajtuk, eladták vagy bérbeadták azokat, ami azonban sokszor szintén az eredeti község határok megváltoztatását eredményezte. — Néha olyan esetekben is módosították a birtokosok az eredeti határokat, amikor valamely szomszédos birtok megszerzésével valamely birtokrészt ilyen módon gazdaságosabban felhasználhattak. Az ilyen módosítás azonban csak hosszabb idő után, a gazdasági gyakorlat révén érvényesült, mert hisz az adományos oklevélben vagy az adásvételi szerződésben megállapított határjelek megváltoztatásától a birtokosok utódaiak érdekében is általában óvakodtak.

Nagyobb folyók árterületének szélén létesült községek határa természetesen minden esetben a folyó volt. Megtörténhetett azonban az idők folyamán, hogy a folyó medret változtatott; ilyen esetekben a község határ legtöbbször ma is a folyó régi medrét követi, amelyet pedig ma már haloványok sem jeleznek: ez a körülmény is a község határok maradandóságát tanúsítja.

*

Az itt elmondottakat néhány nyugatmagyarországi példával kívánom illusztrálni.

A Domonkos bán által 1190-ben alapított borsmonostori apátságna k birtokai eredetileg három, több faluból álló birtoktestet alkottak. Ezek: 1. Borisfalva (*Boron*), Malomháza (*Ukach*), és az azóta elpusztult Száka (*Zaka*); 2. Peresznye (*Prosina*), és Répcemicske (*Michsa*); 3. Alsólászló (*Lasztay*), Répcékethely (*Menhart*) és Borsmonostora (*Babaduri*).

Jelen alkalommal a harmadik birtoktesthez tartozó köz-

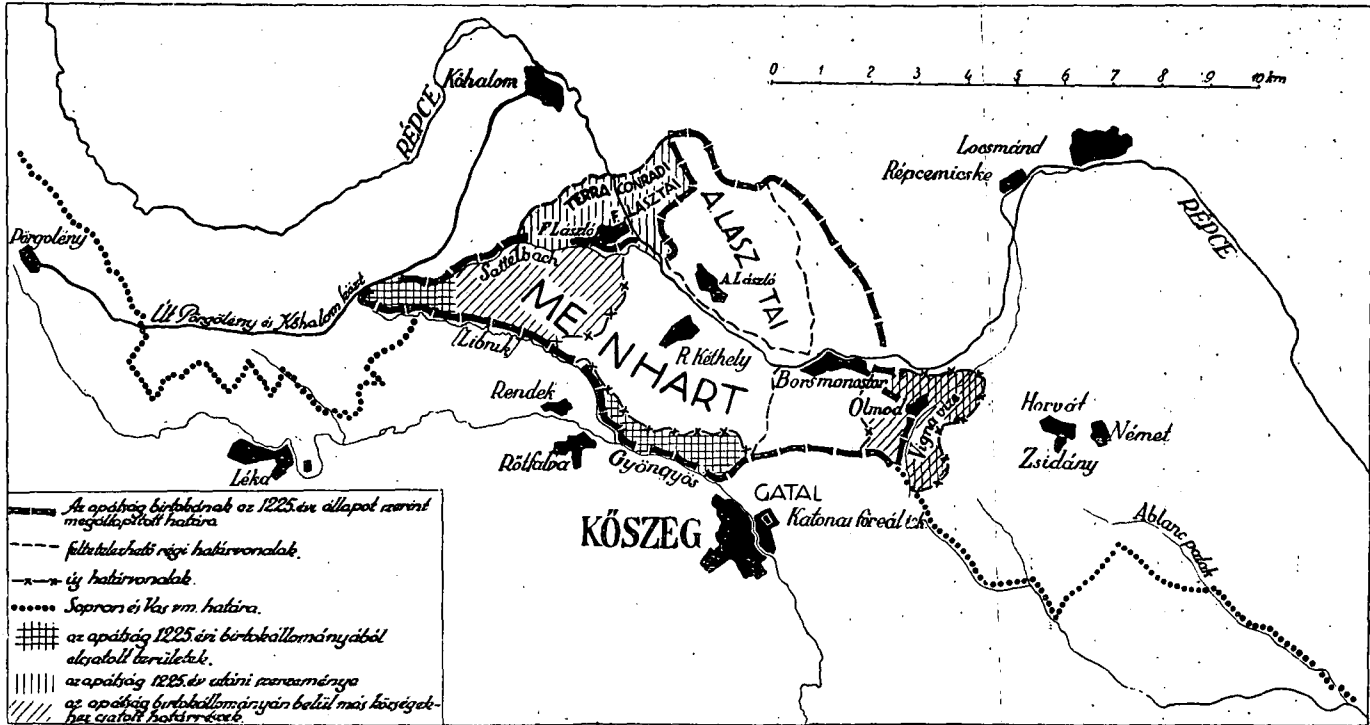
ségek, tehát Alsólászló, Répcekehely és Borsmonostora határainak alakulásával kívánunk foglalkozni. Ezen birtoktest eredetéről a borsmonostori apátság 1225-i privilegium magnum-ából¹ azt tudjuk, hogy Domonkos bán a birtokot Florentinus ispántól, az pedig Dénes ispántól vétel útján szerezte és hogy a birtok határai már régtől fogva (ab antiquis temporibus) megvoltak és 1225-ben is olyan állapotban voltak, mint még Dénes ispán idejében. Azt ugyan nem tudjuk, hogy ki volt Dénes ispán és hogy milyen címen bírta ezt a területet, azonban az aligha kétséges, hogy 1190 előtt legalább 50 évvel a birtok még az ő kezén volt. Ő vagy elődei királyi adományként kaphatták ezt a birtokot, mert hisz eredetileg ez az egész vidék valószínűleg a locsmándi várispánsághoz tartozó királyi várbirtok volt, amint a XIII. század elején még ilyen birtok volt a birtoktesttel keletről szomszédos Zsidány is.

Az eredeti adományozás kettévágta László határát, olyanformán, hogy az egységes László határának keleti fele az adományos birtokhoz került. Azonban a község maradék nyugati felét királyaink szintén csakhamar eladományozhatták; Felsőlászló ugyanis 1226-ban már magánkézen volt; a privilegium magnum határleírásában ugyanis Felsőlászló északi részét *terra Conradi* néven említik. Ez a Konrád nevű birtokos esetleg az osztrák származású Hahót-Buzád nemzetség egyik sarja volt; 1267-ben ugyanis Felsőlászlónak a Répce jobbpartján elterülő déli fele ezen nemzetség egyik sarjának, Ponyit bánnak a kezén volt.²

Lászlót mindenesetre őstelepnek tekinthetjük; határa ugyanis a Répce mindkét partjára kiterjedt. Jelenleg ugyan csak Felsőlászló határa terül el a Répce mindkét partján, Alsólászló pedig lényegileg csak a Répce balpartján foglal helyet. Azonban — amint ez a mellékelt térképvázlatból is kiténik — Répcekehely határa épügy megfelel Alsólászló határának, mint Felsőlászlónak a Répce jobbpartján elterülő határrésze a Répce balpartján fekvő határrészének, amelyet az 1226-i privilegium

¹ Szövegét Nagy Imre, Sopronmegyei oklevéltár I. 10/11 nyomán idézem Szentpétery szövegiavításainak figyelembevételével (A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei 115).

² V. ö. Hazai Okmt. V. 39; Szentpétery i. m. 41 és Karácsonyi, Magyar nemzetségek II. 118/119.

1. ábra. A borsmonostori apátság Kőszeg-környéki birtokai.
(Gutsbesitz der Marienberger Abtei bei Güns).

magnum *terra Conradi*-nak mond. Ezek alapján feltehetjük, hogy az ősi László eredeti egységes faluterületéből először Répcekehely területe vált ki.

Répcekehely régi faluterületének határai az adománycsok telepítési birtok tipikus határait tüntetik fel. A határok ugyanis lehetőleg mindenütt vizek vagy utak. És pedig északon a Répce, azután a Sattelbach eredetéig, majd a pörgölény—kőhalmi egykori útnak egy szakasza, amely mint községi út ma is a hegygerincen vezet végig; azután a Liebing (Libnik) patak, majd a Gyöngyös.³ Északkeleten a határ ugyan némileg eltér a Répce folyásától, azonban itt a községhatár valószínűleg a Répce régi medrét jelzi.

A birtoktesthez tartozó harmadik falu, *Babaduri-Borsmonostor*, azon az alapon, hogy határa a Répce mindkét partjára kiterjed, szintén őstelepnek tekinthető. Az 1226-i határleírásban ennek a falunak Kethellyel és Alsólászlóval közös nyugati határa természetesen nincs megadva. A falu keleti határa azonban a mai állapothoz viszonyítva bizonyos mértékig megváltozott. Borsmonostor eredeti délkeleti határvonalának rövid leírását megtalálhatjuk a szomszédos Zsidány 1232-i határleírásában (Hazai Okmt. V. 12) is, amelyből kitűnik, hogy a régi apátsági birtok, vagyis Borsmonostor délkeleti határa a *Vigna potoka* eredeténél találkozott Zsidány és *Gathal* határával (itt a birtokos nevééről *Tadeuka* néven említve). A *Vigna potoka* az ólmodi patak, amelynek alsó szakaszát az 1226-i priv. magnum is említi *Wigne wise* néven. — Az 1226-i határleírás a Répce-

---

³ Az 1226-iki határleírásnak idevonatkozó része: „... a tribus autem metis vertit se ad meridiem“. Az itt emlegetett hármas határponton Borsmonostor határának délnyugati csúcsát kell értenünk, ahol t. i. találkozott Borsmonostor, Répcekehely és az eltűnt Gatal falu határa (az utóbbi falu a községi katonai főreáliskola környékén lehetett). Majd a határ „... vadit per antiquam viam (ez a bécs—olaszországi országút) inter duos malos ad locum, qui vocatur rakathia, postea descendit ad salices in valle pluviali, deinde recto tramite currit in fluvium Gyngus versus molendinam Mártini, ipsumque fluvium ascendens usque ad locum, ubi rivulus Libnic cadit in ipsum, deinde ipsum rivulum semper ascendens, longa via tendit ad caput ipsius Lybnic, paululum versus orientem ascendit in viam magnam, que tendit de via Pylgrim, deinde per eam viam plures metas habens, festinat ad caput unius vallis, qui dicitur Sattelbah, ipsumque non deserens, descendit in Rebce:..“

nél kezdődik, nyilván ott, ahol Borsmonostor határa átvágja a Répcét. A Répce tulsó partján ugyanis a határleírás utolsó része mocsarat említ, „stagnum, qui dicitur *Nadalthou*“ (recte: *Nadasthou*); ezt a mocsarat pedig az 1226-i határleírásnak megfelelő helyen az 1883-i katonai felvétel is feltünteti. — Az 1226-i határleírás szerint a határ a Répcén áthaladva egy hegyre kapaszkodik, majd eljut egy *Hurduc* (talán „ördög“) nevű helyre, azután átvágja a Gatalba vezető utat, amelyen a kőszeg—locsmándi út értendő. Továbbhaladva az 1232-i határleírás szerint az ólmodi patak mentén eléri Zsidány és Gatal találkozáspontját. Onnan az 1226-i határleírás szerint visszatér a gatali útra, amelynek mentén tovább halad, hogy azután a már megismert módon eljusson a Gyöngyöshöz.

Borsmonostor községnek déli határaként ma is egy út szolgál és semmi okunk sem lehet feltenni, hogy ez az út nem az 1226-ban emlegetett út volna. Ennek mintegy próbáját jelentheti az, amit az 1232-i zsidányi határleírásban a csatlakozó zsidányi déli határszakaszról olvashatunk. Ezen határleírás szerint ugyanis Zsidány déli határa az Ablanypatak egy ága, amely patakág egyúttal a vármegye határát is jelentette. Ez így van ma is. De megyehatár Borsmonostornak a zsidányi-hoz csatlakozó déli határszakasza is; nyilvánvaló tehát, hogy itt a középkor óta a községhatárok semmit sem változtak.

Ezek után azon határváltozások okát akarjuk megkeresni, amely határváltozások a borsmonostori apátság ezen birtoktestén belül 1226 után bekövetkeztek.

Az apátságnak II. Endre király 1232-ben Gertrud királynő lelki üdvéért a szomszédos Zsidányt adományozta; ezt az adományt azonban IV. Béla mint ifjabb király az újabb adományok felülvizsgálatánál, mint felesleges adományt, csakhamar visszavonta — pedig az apátság a biztonság kedvéért még az ifjabb király kancelláriájával is kiállította az eredeti adománylevelet — és csupán a pápa erélyes felszólítására (v. ö. Theiner I. 142) adta vissza 1236-ban Zsidány felét az apátságnak (Fejér IV. 1, 57). Ez a rész a mai Horvátzsidány-Siegersdorf; a várbirtoknak megmaradt zsidányi határrészből pedig 1232 után Németzsidány-Roggendorf alakult.

Az ólmodi patak völgyének a művelésre legalkalmasabb része a tőle távolfekvő Horvátzsidányhoz tartozott. Ezért az

apátság ezen terület gazdaságosabb kihasználása céljából itt még a középkor folyamán a *Bleigraben*-Ólmod telepet létesítette, amely telepnek a csirája esetleg egy apátsági major volt. Az így létesült falu határa nagyobb részben a horvátzsidányi, kisebb részben a borsmonostori határból került ki, de így sem nagyobb az egész falu 636 kat. holdnál.

Hasonló gazdasági okai voltak egy másik területi változásnak is. A 13. század végén Kőszegi Miklós nádor csere útján megszerezte Felsőlászlónak a Sattelbach és Répce között fekvő részét Ponyit bán fiától, Jakab ispántól, és a falut a borsmonostori apátságnak adományozta, amint erről egy 1285 jún. 16-ával keltezett hamisított oklevélből értesülünk.⁴ Ezen adományozás lehetővé tette, hogy a Répcekethelytől meglehetősen távoleső, a Sattelbach és Liebing patak között fekvő répcekethelyi birtokrész Felsőlászlóhoz való csatolással gazdaságilag előnyösebben kihasználtság (szőlőültetvények létesültek itt). Ezt az átcsatolást valószínűleg még az apátság hajtotta végre, de az sem lehetetlen, hogy annak jogutódai: a Nádasdyak vagy esetleg később az Eszterházyak. Arra nézve sincs adatunk, hogy Felsőlászlónak az 1226-i oklevélben *terra Conradi* néven emlegetett határrésze mikor került az apátságnak vagy jogutódainak birtokába.* Ez azonban nyilván megtörtént, mert hisz ma ez a határrész is Felsőlászlóhoz tartozik, aminthogy kezdettől fogva is az ősi Lasztai településhez tartozott, amit a Répccén keresztül haladó határvonalnak az irányán ma is felismerhetünk; ez a határvonal ugyanis közvetlenül csatlakozik Répccén inneni északnyugati határvonalhoz.

Két következő területváltozásnak, amelynek az apátság már szenvedő részese volt, végeredményben szintén gazdasági okai voltak. — A Gyöngyös és Liebing patak mellett fekvő, művelésre alkalmas birtokrészeket az apátság Répcekethelyről nem tudta gazdaságosan kihasználni és ezért ezeket a területeket bérbeadta a kőszegi vár hospeseinek és jobbágyainak. A XIV. század végén azonban az ambiciózus III. Keresztély apát ezt a területet vissza akarta venni a bérlőktől, nyilván, hogy saját kezelésbe vegye. A bérlők azonban a régi gyakor-

⁴ V. ö. Szentpétery i. m. 41., 11. és 131. l.

* A térképvázlaton a *terra Conradi* név rossz helyre került: csak arra a területre vonatkozik ugyanis, amelyen a *Conradi* szó van.

latra való hivatkozással vonakodtak ezen birtokrészt visszabocsátani és arra is hivatkoztak, hogy ezen terület haszonélvezése számukra a vár fenntartása érdekében is elengedhetetlenül szükséges (Fejér IX. 5, 469). Lajos király kárpótlást ígért az apátnak, de mielőtt ígéretét beválthatta volna, meghalt.⁵ 1410-ben Rozgonyi mint országbíró elrendelte a régi határok visszaállítását, ami azonban a Kanizsayak tiltakozásán meghiúsult (Sopronm. Oklt. I. 625). Egy újabb tárgyalás eredménytelen maradt (Kovács, i. m. 102), és így az apát 1411-ben nem tehetett egyebet, minthogy a Kanizsayak hatalmaskodása ellen a vasvári káptalan előtt ünnepélyesen tiltakozott (Sopronm. Oklt. I. 646). Ez után az apátság történetében nagyon zavaros korszak következett, amelynek során ez a Gyöngyös-melléki birtokrész az apátság számára véglegesen veszendőbe ment.

Ugyanabban az 1411-i oklevélben az apátság tiltakozik egy másik birtokrész elfoglalása ellen is, amely „a quadam via *Hackstrosz* (Hochstrass) usque ad fluvium Lybnek“ terület el. Ez a birtokrész az apátság borsmonostori birtoktestének legnyugatibb szöglete volt. A Kanizsayak népei ezen birtokrész valószínűleg azért foglalták el, mert vérszemet kaptak a Gyöngyös-melléki földek eredményes birtokbavételén; az apátság pedig ezt a területet félreeső fekvése következtében ugysem használta fel, sőt valószínűleg még csak szemmel sem tartotta.

Az itt tárgyalt példán a gazdasági viszonyoknak mint területalakítási tényezőnek a jelentőségét ismerhettük meg. Láttuk, hogy minden olyan esetben, amikor a természetes adományozási birtokhatárok a gazdasági érdekeknek nem feleltek meg, a községhatárok megváltoztak, egyéb esetekben azonban napjainkig megmaradtak.

A községhatárok alakulására vonatkozó megállapításaink jelen esetben bizonyos településtörténeti következtetéseket is lehetővé tesznek. — Láttuk, hogy az ősi *Lasztai* település területéből a XI. század végén, illetve a XII. század elején válhattak ki a ma meglévő községek határai. Ekkor azonban a területünkkel szomszédos Köhalom, Léka, Pörgölény, Rendek és Rőt települések már meglehettek, mert különben e községek felé nem lett volna lehetséges a határokat egyes esetekben

⁵ V. ö. Kovács, A borsmonostori apátság története, 90/91.

utakkal kijelölni. A felső Gyöngyös völgyének bejárata Kőszeg felett azonban ebben a korban még nem volt művelés alá vett terület, mert hisz különben az adományozó ezt a területet nem csatolhatta volna a távolfekvő és a Gyöngyös völgyéből nehezen megközelíthető Kethelyhez: közbül t. i. erdős dombok vannak.

Semmi okunk sem lehet annak feltevésére, hogy az ősi Lasztai és Babaduri-Borsmonostor települések nem lettek volna már meg a honfoglalás korában is. A Répce mellékének Borsmonostor után következő településeit azon az alapon, hogy területek a Répce mindkét oldalára kiterjed, szintén ősieknak mondhatjuk. Ezek: az eltűnt *E ny e d*, a várjobbágy Kurt nemzetség birtoka; majd *Ré p c e m i c s k e* és *L o c s m á n d*. Locsmánd esetében nyelvészetileg is igazolhatjuk, hogy a hely ősi településnek tekintendő; ugyanis a magyar név a német *Lutzmannsburg*, illetőleg az ezt megelőző ófelnémet **Liuzamannesdorf* névalak átvételéből származik. A név a német *c ~ m. cs* megfelelés alapján olyan korban került a magyarba, amikor nyelvünkben a *c (= t + sz)* affricáta még ismeretlen volt, úgyhogy a még nem lévő *c* affricátát a hozzá némileg hasonló hangzású *cs (= t + s)* affricátával lehetett csak helyettesíteni. Mivel a magyarban a *c* affricáta a magyarul beszélő szlávok és a szlávul beszélő magyarok révén aránylag korán meghonosodott (a szláv eredetű helynevekben a szláv *c*-nek már többnyire *c* felel meg a név magyar alakjában is), feltehetjük, hogy a *Locsmánd* név legkésőbb a XI. század első felében került már a magyarba.⁶ Ha tehát Locsmánd, amelynek határa — amint említettük — a Répce mindkét partjára kiterjed, megvolt már mint település a honfoglalás korában is, akkor ez feltehető a többi hasonló fekvésű Répce-melléki faluról is.⁷

⁶ V. ö. Nyr. 64, 62/63.

⁷ Nem tartozik a tulajdonképeni tárgyunkhoz, azonban röviden megemlíkezhetünk a tárgyalt faluk régi nemzetiségi viszonyairól is, amint ezek a helynevekben tükröződnek. A víznevek közül a régi magyar *Libnik* név szl. **Rybnik*-ből „piscina“ származott. Erre a szláv névre megy vissza a mai magyar *Rendék* név is *Rendnek* < **Ridnik* névalakokon keresztül (v. ö. DUHbl. VI. 83—94). A *Vigna* viznév pedig annak a szláv szónak felel meg, amely tót nyelvi alakjában mint *vihnye* nyelvünkben közné-

Amíg a borsmonostori apátság borsmonostori birtoktestéhez tartozó községek határainak változásaiból a gazdasági viszonyok alakító hatását ismerhettük meg, a következő példán bemutatjuk a községi határoknak a jelentősen változott földrajzi körülmények ellenére is megőrzött állandóságát.

Megemlékeztünk már arról, hogy a nagyobb folyók rendszeresen az árterület szélén lévő települések határaiként is szoktak szerepelni. Arra pedig alig van példa, hogy egy község belső területe valamely nagyobb folyó mindkét partjára terjedne ki (még kisebb folyóknak és nagyobb patakoknak a mellékén is csak nagyritkán akad ilyen elhelyezedésre példa). Még olyan községek is, amelyek hidról kapták elnevezésüket, csupán a folyó egyik partján szoktak helyet foglalni (pl. Rá b a h i d v é g Vasmegyében).

Ezek a viszonyok figyelhetők meg általában a Rába mellékén is; csupán egy falu akad a Rába mellékén, amelynek nemcsak a határa terjed ki a Rába mindkét partjára, hanem a tulajdonképpeni falutelepülés is. Ez a község *C s ö r ö t n e k* Szentgotthárd közelében. Csörötnek belső területét a legújabb időkig három egymástól teljesen különálló falurész alkotta, amelyeket az ottani nép *Alsó-*, *Felső-* és *Tulsó-szernek* nevez. Az 1883-i katonai felvétel Alsó- és Felsőszert *Nagycsörötnek* néven fog-

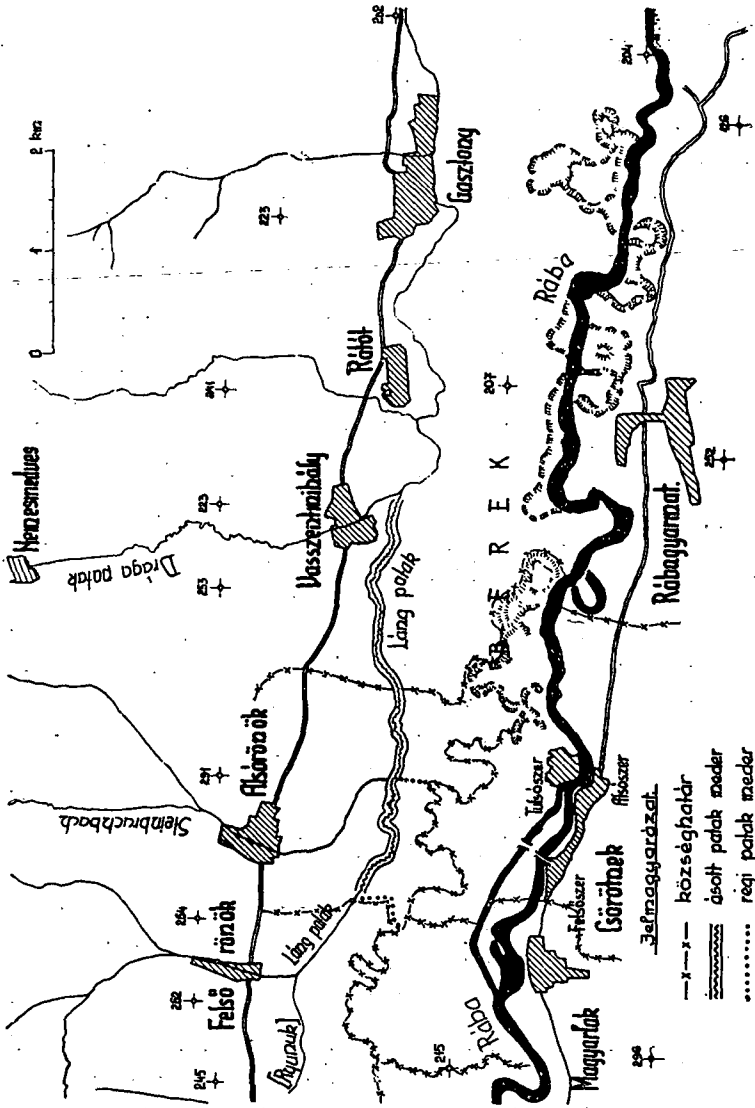
ként is meghonosodott. A *Lasztai* > *László* helynév pedig szláv **Vlastej-(ov)* „Vlastej-é“ névalak átvételéből származhatott. Ezek szerint szlávokat a magyarok mindenestre találtak itt. Nem kétséges azonban, hogy a németek is régi telepések Borsmonostor környékén; a németből került ugyanis a magyarba Répcekethely régi *Me(i)nhart* neve, amely névnek a mai német *Mannersdorf* név is megfelel, és mai német néven szerepel már a XIII. század elején a *Sattelbach* patak is. A kethelyi német telepések semmiesetre sem voltak hospesek, ismerjük ugyanis szolgáltatásaikat egy 1222-i oklevélből (v. ö. Kovács, i. m. 223), amelyek olyan súlyosak, hogy azokat szabad német telepések semmiesetre sem vállalták volna magukra: évenként pl. ökröt, hizott disznót, 30 frisachi dénárt, gabonát, bort, stb. kellett beszolgáltatniuk. Különben egy oklevél sem mondja őket hospeseknek, pedig ennek az állapotnak megemléztését nem igen szokták a középkorban elmulasztani. Így tehát a kethelyi németek vagy honfoglalás előtti német telepések utódai lehetnek (történeti adatokból tudjuk, hogy a Répce és a Gyöngyös között történtek a IX. században német telepítések), vagy pedig letelepített hadifoglyoktól származhatnak (a Kálmán királyunk által szétvert keresztetekre gondolhatunk).

lalja össze, a Tulsószerert pedig *Kiscsörötnek*nek nevezi. Meg kell még említenem, hogy a Tulsószer nevű falurész szemben a Felsőszerrel a Rába balpartján foglal helyet. Ezt az állapotot már a József császár-féle felvétel is feltünteti; jelenleg azonban az Alsó- és Felsőszer már teljesen egybeépült.

Ennek a különös elhelyezkedésnek a magyarázatát a következő körülményekben látom. Csörötnek mai határa a XVI. században még két községet foglalt magában. Az egyik a XVI. századi adójegyzékekben *Cheretnek* néven szerepel, a másikat pedig *Berekalja* néven említik (v. ö. Csánki 2, 851). Az utóbbi név ma is megvan, mint Csörötnek egyik határrészének elnevezése. A *Csörötnek* és a *Berekalja* név körülbelül egyet jelent: a szláv *črětnik* szó ugyanis berket jelent, Csörötneket pedig a szentgotthárd-környéki vendek ma is *Črětnik* néven ismerik (v. ö. Ért. 1927; 129), tehát nyilvánvaló, hogy a magyar *Csörötnek* név is a megfelelő szláv névalak átvételéből származott. Német-szláv vidéken (pl. Csehországban) több példa van arra, hogy olyan német település elnevezése, amely régibb szláv falu mellett létesült, a szláv falu nevének lefordításából származott. Lehetséges tehát, hogy a mi esetünkben is ilyesmiről van szó. Az sem lehetetlen azonban, hogy a magyar *Berekalja* elnevezés a szláv *Črětnik* névtől függetlenül ugyanazon képzet alapján jött létre; a Rába-melléki szántóknak és réteknek Csörötnek és Rábagyarmat között ugyanis ma is *Berek* a neve, amint ezt a nevet az 1883-i katonai felvétel is feltünteti. Ezek szerint a régi Csörötnek a mai *Felsőszer* lehetett, a régi *Berekalja* pedig a mai *Alsó- és Tulsószer*.

Ennek a körülménynek felismerése azonban még mindig nem adhatja meg a magyarázatát annak, hogy miért foglal helyet a régi Berekalja falu egyik része ma a Rába túlsó partján. Erre a kérdésre feleletet kaphatunk, ha közelebbről megvizsgáljuk Csörötnek mai határait. Északnak faluhatárként a katonai térkép egy kacskaringós görbe vonalat tüntet fel. Hogy ez a kacskaringós vonal valamikor a Rába ágya volt arra nézve két bizonyítékot is említhetünk. Ez a görbe vonal az 1883-i felvétel szerint is haloványban folytatódik Rábagyarmat irányában, tehát nyilvánvalóan folyómeder volt valamikor a határként szereplő görbevonal azon a szakaszán is, ahol ez a körülmény a földfelület alakulásán ma szembeszökően már nem

ismerhető fel.⁸ Ezt a nagyon is kézenfekvő feltevést azonban egy történeti adattal is igazolhatjuk. Csörötnekkel északról

2. ábra. Csörötnek és környéke.
(Umgebung von Csörötnek).

⁸ Itt jegyezhetem meg, hogy a rábagyarmati nép a talaj alakulásán már fel nem ismerhető, régi vízmedreket *Boszorkányok útjának* mondja és arról ismeri fel ezeket a helyeket, hogy ezeknek a mentén sokkal gyengébb a termés — természetesen a köves altalaj következtében — mint egyebütt.

Alsórönök határos; Alsórönök déli határáként pedig a falu 1336-i határleírása a Rábát említi. (Anjoukori Okmt. III. 290/298).

Ezen körülményekből most már megérthetjük, hogy miért terjed ki Csörötnek határa a Rába mindkét partjára és hogy miért fekszik az egyik falurész a Rába túlsó partján. Nyilván a Rába medrének megváltozása vágta ketté a csörötneki határt és a régi Berekalja-falut és határát. A két falut pedig valószínűleg azért egyesítette a földesúr (a szentgotthárdi cisztercita apátság), mert a csörötnekiek, vagyis a mai felsőszeriek földjeinek egy része is a Rába túlsó partjára került, aminek következtében közülök is többen költözhettek át a régi Berekaljába, azaz a Rába medrének megváltozása után is épen maradt részébe, vagyis a mai Túlsószerre.

Az említett 1336-i határleírás adatai azt is tanusítják, hogy a vidék vízrajza a Rába medrének megváltozása következtében más vonatkozásokban is jelentős változásokon ment keresztül. Alsórönök határa ugyanis ezen oklevél szerint ott kezdődik nyugat felől, ahol a *Ryunuk* patak egyesül a Rábával.⁹ A *Ryunuk* patak nem lehet más, mint a Rábakeresztur feletti eredő *Lahnbach*, amelyet a magyarok ma a német név átvételével *Lánpataknak*, illetve lefordításával *Sárpataknak* neveznek (nyj-i *Lahm* = ir. *Lehm*). Ennek a pataknak a régi torkolata tehát azon a ponton lehetett, ahol Alsórönök nyugati határvonala eléri azt a községhatárként szereplő kanyargós vonalat, amelyet az előzőekben, mint régi Rábamedret ismertünk meg. Jelenleg a Sárpatak Rábaszenthálynál egyesül az északról jövő *Drágapatakkal* (n. *Dragenbah*), amelynek régi magyar *Medves* neve a felső folyása mentén fekvő *Medves* faluk nevében őrződött meg (a mai magyar és német elnevezés horvát eredetű).

⁹ Ez a pataknév német *Rivnik* < szl. *Rybnik* „halas“ névből származott és azután belőle a magyarban szabályszerűen *Rėjnük* > *Rönök* fejlődött; közvetlenül a szláv névalakra megy vissza az oklevelekben is emlegetett *Rednek* < *Ridnik névalak, amelynek az átvételéből viszont a mai német *Radling* névalak származott. Ezeket a dolgokat hivatkoztott németnyelvű cikkemben részletesebben is kifejtettem (v. ö. DUHbl. VI. 83—94). Semmiesetre sem személynév lappang a gyakori *Rednek* pataknévben, ahogy B á t k y feltételezte (F. és E. 10, 330).

Az 1336-i határjárásban az is meg van említve, hogy Alsórönök közepén a *Kolkynpataka* nevű víz halad keresztül, amely nyilván valahol Alsórönök határában szakadt a Rábába; a község keleti határának leírásában ugyanis nincs megemlítve, hogy a határjárók valamilyen vízen haladtak volna keresztül, pedig a határleírás olyan részletező, hogy akár ma is nyomón lehetne követni. Az 1336-i *Kolkynpataka* név nyilván *Kwkyn*-ből torzult és annak a pataknek felel meg, amelyet az 1883-i felvétel felsőfolyásában *Steinbruchbach*, alsófolyásában *Feldbach* néven tüntet fel. Eredete közelében a kataszteri térkép szerint egy határrésznek *Dornbrunn* a neve: ezen határrész neve nyilván a régi magyar *Kökénypatak* elnevezést örizte meg.

Ma a *Feldbach* Alsórönök alatt egyesül a Sárpatakknak 1336 után keletkezett új medrével. Ez az új patakágy semmi esetre sem keletkezett természetes úton, mert hisz olyan csekély az esése, hogy vizirózsákkal teli medre teljesen állóvíz benyomását kelti az emberben. Keletkezését emberi beavatkozásnak kell tulajdonítanunk. Ez a két patak ugyanis a Rába medrének megváltozása után teljes elposványosítással fenyegethette a vidéket, és bizonyára ennek elkerülésére voltak kénytelenek Alsórönök földesurai egy árok ásatásával új irányt adni a Sárpatakknak, vagyis a régi Rönök patakknak.

*

A községhatárok alakulásának kérdésével tudomásom szerint nálunk eddig sem történészek, sem geográfusok nem foglalkoztak, pedig kétségtelen, hogy az ilyen vizsgálatok, amint ezt a tárgyalt példákön megvilágítani iparkodtam, több irányban is szolgálhatnak tanulsággal a tudományos kutatás számára, de főleg a településtörténet szempontjából kecsegtethetnek hasznos eredményekkel. Magam vizsgálataim során főképp a nyugati vármegyék községeire voltam tekintettel és ezen tanulmányaim köréből egy legközelebbi példán azt kívánom majd bemutatni, hogy a községhatárok alakulásának tanulmányozása bizonyos esetekben még arra is alkalmas lehet, hogy egy vár és egy vármelléki település alapításának időpontját és annak egyéb körülményeit is tisztázhassuk.¹⁰ — Valószínű-

¹⁰ Ez a tanulmányom időközben már meg is jelent „Kabold alapítása és környékének települési viszonyai a középkorban“ címen: Szegedi Füzet. II. 112—158.

nek tartom, hogy ilyen vizsgálatok különösen tanulságosak lehetnek majd az egykori török hódoltság alá tartozó községekre nézve. Talán akadni fog egyszer erre is vállalkozó. Arról is meg vagyok győződve, hogyha majd ezen vizsgálatoknak már bizonyos módszere is kialakul, akkor olyan általánosabb érvényű megállapításokra is eljutunk ezen a téren, amelyek ez idő szerint még homályban vannak előttünk.

Die Gestaltung der Gemeindegemarkungen.

(Deutscher Auszug).

Die Benützung der Wälder und Wiesen für die Viehzucht erforderte in dichter bewohnten Landesteilen schon früh die Bestimmung der Gemarkungen der einzelnen Siedlungen. Auf Grund der heutigen Gemeindegrenzen wird man die Ursiedlungen in erster Linie unter denjenigen Dörfern suchen dürfen, die sich am Rande des Überschwemmungsgebietes eines grösseren Flusses befinden oder deren Fluren sich auf beide Ufern eines grösseren Baches oder eines watbaren Flusses erstrecken. In unbewohnten oder auch dünner besiedelten Waldgegenden sind aber die Gemeindegemarkungen gewöhnlich erst durch eine königliche Donation bestimmt worden. Die Grenzen einer solchen Schenkung sind gewöhnlich durch Fluss- und Bachläufe und mitunter auch durch Wege bestimmt worden; bei solchen Grenzbestimmungen wurde jedoch auf die Wirtschaft oft nicht Rücksicht genommen, so dass häufig die Bewirtschaftung gewisser Gutsteile für den Besitzer unmöglich geworden ist. In solchen Fällen war der Besitzer oft gezwungen abseits liegende Gutsteile zu verpachten oder auch zu verkaufen; die Folge davon war oft eine Änderung der ursprünglichen Gemeindegemarkungen. Das wird an den Wandlungen der Gemeindegemarkungen innerhalb eines Gutskomplexes der Marienberger Abtei gezeigt. Dieses bestand aus den Dörfern Kloster Marienberg (*Babaduri*), Ober- und Unter-Loisdorf (*Laztai*) und Mannersdorf (*Menhart*). Dieses Gutskomplex befand sich spätestens um die Mitte des 12. Jh.-s schon im Privatbesitz. Die Ursiedlungen waren *Babaduri* und *Laztai*. Aus *Laztai* schied sich zuerst Mannersdorf aus (vielleicht deutsche Kriegsgefangene — jeden-

falls nicht „Gäste“ — sind hier angesiedelt worden) und dann der nördliche Teil von Ober-Loisdorf (terra Conradi), der sich später in dem Besitz der aus Österreich stammenden Familie Hahót-Buzád befand. Nachdem dieses Gut in den Besitz der Abtei gekommen war, hat sie es mit einem Teil des Mannersdorfer Hotters vereinigt. Auf ähnliche Weise ist auch die Siedlung Bleigraben aus Teilen des Marienberger und des Siegersdorfer Hotters entstanden, nachdem nämlich auch das östlich gelegene Siegersdorf an die Abtei geschenkt worden war. Der Grund dieser Wandlungen der ursprünglichen Flurgrenzen war also die Hoffnung auf eine bessere Bewirtschaftung gewisser entlegener Gutsteile. — Die Südgrenze dieses Gutskomplexes bildete die Güns und der Liebingbach. Zur Zeit der ersten Verschenkung dieses Gutes — etwa in der ersten Hälfte des 12. Jh.-s — wird also der Eingang des oberen Günstales noch unbebaut gewesen sein. Die Bewirtschaftung dieses Gutsteiles war für die Abtei nicht möglich und darum hat sie ihn an die Leute der Günser Burg verpachtet. Die Folge davon war der endgültige Verlust dieses Gutsteiles für die Abtei und die Veränderung der ursprünglichen Gemarkungen.

Als Beispiel für die Beständigkeit der ursprünglichen Gemarkungen wird Schriedling-Csörötnek angeführt. Der Hottter dieses Dorfes erstreckt sich nämlich auf beide Seiten der Raab: der Grund dieses Zustandes ist eine Veränderung des Flusslaufes, da die ursprüngliche Nordgrenze der Dorfflur die Raab war, wie das auch heute noch an der Grenzlinie gut zu erkennen ist. Die Veränderung des Flusslaufes scheint hier auch die Siedlungen Csörötnek und Berekalja entzwei gerissen zu haben. Vermutlich darum befindet sich hier auch die eigentliche Siedlung auf beiden Ufern der Raab, welche Lage an der Raab entlang nirgends anzutreffen ist.

Aus den angeführten Beispielen ergibt sich, dass die Erforschung der Gestaltung der Gemeindegrenzen auch für die Siedlungsgeschichte aufschlussreich sein kann.

Elemér Moór.

